

1 Neerlandia

NEDERLANDS-VLAAMS TIJDSCHRIFT VOOR TAAL, CULTUUR EN MAATSCHAPPIJ

Ondergronds vervoer tussen Antwerpen en Rotterdam
Noord en Zuid in het verzet tegen Willem I
Welsprekendheid in Nederland en Vlaanderen

Jaargang 116
Nummer 1 | 2012

Nederlands van Nu

Verbonden in verzet?

Twee eeuwen (Verenigd) Koninkrijk en het protest in Noord en Zuid tegen Willem I en zijn staat

Bevooroordeeld herdenken

Terecht wil het ANV aandacht geven aan de viering van 200 jaar Koninkrijk Nederland en vooral aan de tijd van het Verenigd Koninkrijk, 1815-1830. Daarom is de vraag gewettigd: wat vieren we eigenlijk in 2013-2015? En vooral: kan er sprake zijn van een viering, samen met onze taalgenoten in Vlaanderen en elders? Immers: bij alle voorgaande herdenkingen bij het ontstaan van de moderne Nederlandse staat lijkt het Zuiden vergeten te zijn. De reden lijkt duidelijk: het gemeenschappelijk huis van Noord en Zuid was slechts vijftien jaar beschoren. Zo beschouwd waren, zo menen sommigen, de jaren 1815-1830 een mislukking.

Anderzijds werd in deze jaren veel groots verricht op het terrein van infrastructurele werken en industrialisatie. De koning liet kanalen graven of verdiepen en verbreden in Noord en Zuid (men denke aan het kanaal van Gent naar Terneuzen, het kanaal van Brussel naar Charleroi, het Moezelkanaal en het kanaal van Luik). Gebieden in Zuid en Noord werden door de aanleg van verharde wegen ontsloten. De opkomst van de staalindustrie in Wallonië, de ontsluiting van de haven van Antwerpen en de stimulering van de zuidelijke textielnijverheid: het waren allemaal positieve ontwikkelingen, waardoor een grote exportomzet van laken, wapens, ijzerproducten en vlas werd gerealiseerd. De handelsvloot van Antwerpen groeide uit tot 117 schepen. Dus toch geen mislukking?

Het te bestuderen tijdvak is het tijdvak 1813-1831: vanaf de aankomst van Willem I op het Scheveningse strand tot de feitelijk onherroepelijke scheiding van Noord en Zuid. Het middel om de genoemde spanningen te meten is het onderzoek naar sociale onrust: oproeren en ongeregelheden. De vraag is of er in deze periode oproeren waren die iets te maken hadden met de vorming van de moderne staat Nederland en het uiteenvallen van de (Noord- en Zuid-)Nederlandse natie in 1830/1831, omdat die niet in één staat onder te brengen bleek? Ik kijk daarbij vooral naar de 'randen' van het Nederland van nu en oproeren van militaire, fiscale en economische aard (verzet tegen conscriptie, belasting en hongerprotest), alsook naar de aard van sociale onrust in het latere België in de jaren 1815-1830/1831.

Op voorhand kan gezegd worden dat de militaire en fiscale onlusten in Noord-Nederland evenals de fiscale en hongeronrust in Vlaanderen en Wallonië als opmaat naar de scheiding

Luitenant-generaal Frederik Knotzer in de slag bij Houthalen, gedurende de Tiendaagse Veldtocht, 1831 (Nicolaas Pieneman, 1834, olieverf op doek, Schilderijencollectie Rijksmuseum Amsterdam) [bron: <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/RJJK01:SK-A-2816>]

van 1830/1831 lang onderbelicht bleef. Sociale onrust was een belangrijk kenmerk van Willems Verenigd Koninkrijk, zowel in Zuid als in Noord.

In 1813 werd in eerste instantie een begin gemaakt met de vorming van de moderne Noord-Nederlandse staat. Vanaf november 1813 kon gestart worden met de wederopbouw van Noord-Nederland. In die maand nam Gijsbert Karel van Hogendorp het initiatief tot afschudding van het Franse juk. Op 30 november arriveerde de Prins van Oranje, al snel Willem I geheten, uit Engeland in Scheveningen. Een halve eeuw later werd november 1813 uitgebreid gevierd met historische optochten, redevoeringen en standbeeldonthullingen. Niemand sprak ook toen over de zuidelijke Nederlanden.

In 1913 vergat men evenmin te herdenken: een imposant *Gedenkboek 1813* kwam uit, geschreven door een toenmalige keur van Noord-Nederlandse historici. Men zag met

vreugde terug op "het ogenblik, waarop wij als vrije natie weder plaats namen onder de volkeren van Europa". Weer werd niet over de zuidelijke Nederlanden gesproken.

Weer vijftig jaar later, in 1963, werd in het Amsterdamse Rijksmuseum een tentoonstelling *Leven en Werken in Nederland 1813-1903* gehouden. L. J. Rogier schreef het commentaar. Hij ging nauwelijks in op 1813. Hij zag alleen maar het voortleven van de Bataafse Republiek, "maar nu met een koning aan het hoofd".

Maar waar bleef ook nu het Zuiden, waar bleven Vlaanderen en België? De aandacht voor dit voormalige deel van Willems koninkrijk was nooit erg groot, maar in de genoemde herdenkingsjaren al helemaal niet. Dat gaat hopelijk in 2013-2015 als *twee eeuwen moderne Nederlandse staat* worden herdacht, hopelijk anders. Daarvoor zijn de banden en relaties te nauw.

Noord en Zuid waren tweehonderd jaar geleden immers niet alleen in positieve zin met elkaar verbonden door de economische politiek van Willem I, maar vertoonden ook sociaal gezien dezelfde spanningen die te maken hadden met verzet tegen de komst van de moderne eenheidsstaat. Onderzoek naar de werkelijke gang van zaken toont aan dat er niet alleen een blinde vlek voor het Zuiden bestond, maar ook een blinde vlek voor de centrifugale krachten in het Noorden.

Tegen dienstplicht en belastingen

In sommige streken in het westen was er al vroeg in 1813 een imponerend verzet tegen de Fransen en hun centraliserende beleid. Na het vertrek van de bezetter in datzelfde jaar blijken grote delen van Noord-Nederland zich in de jaren daarna, tot 1830/1831, niet graag aan te sluiten bij de nieuwe staat van Willem I en zich waarschijnlijk geen echt deel van de Nederlandse natie te voelen. Kortom: de vorm en inhoud van de (Noord-) Nederlandse Natie waren omstreeks 1813 en geruime tijd daarna niet hecht gefundeerd.

De werkelijkheid was voor velen die op het grondgebied van het huidige Nederland woonden, wel heel anders dan Bornewasser in de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* beweerde: "Tussen half november 1813 en eind maart 1814 zijn de Noordelijke Nederlanden verbouwd tot een politieke woning die de sfeer van eenheid en verbondenheid ademde".

Begin 1814 was het nieuwe gezag in grote delen van Nederland gevestigd. De nieuwe noordelijke staat had evenals de Franse geld en troepen nodig. Men zou, lettend op wat er tot nog toe over de omwenteling van 1813 geschreven werd, verwachten dat het mooie 'nationale gevoel' dat in 1813 zichtbaar zou worden, de offerbereidheid van de Nederlanders voor de strijd tegen Napoleon zou stimuleren en dat het de nieuwe staat zou steunen. Dat is echter zeker niet algemeen waar. Weer laaide verzet op tegen de nu van vaderlandse zijde opgelegde dienstplicht.

In Monnikendam en Zaandam was het uiterst moeilijk de loting voor de *landmilitie* en de *landstorm* goed te laten verlopen. In Zaandam werden zes lotelingen in de gevangenis opgesloten. De voornaamste moeilijkheden traden echter op in het oosten en noorden.

In januari 1814 was het in het ten noorden van Dokkum gelegen Wierum mis. De burgemeester was zo bang voor zijn gemeentenaren, dat hij de loting voor de nieuw te vormen nationale landstorm maar niet bijwoonde. Gewapende burgers namen de honneurs voor hem waar. Het kwam tot geweldplegingen. In Woudsend leverde het organiseren van de landstorm problemen op tot diep in 1814. Bij het nog de eerste maanden van 1814 door de Fransen bezette Coevorden was er een hoog desertiepercentage onder de troepen van het nieuwe Nederlandse leger.

Het is moeilijk na te gaan of en zo ja in welke mate in het Noorden na het vertrek van de Fransen werkelijk sprake was van bewust verzet tegen de nieuwe staat. Er is echter één uitzondering: Twente.

Kort na de bevrijding werden in Twente troepen gerekruteerd met het oog op de belegering van het door de Fransen verdedigde Deventer. Kort daarop werd men in Twente opgeroepen voor de loting voor de landstorm. In Oldenzaal, Ootmarsum, Weerselo en Tubbergen weigerden velen te verschijnen. In Tubbergen verzette men zich ook tegen belastingbetaling.

In de winter van 1830/1831 blijkt een legertje van bijna duizend man nodig om een compleet schuttersoproer rond Oldenzaal en Haaksbergen te bedwingen. In die periode is het vanaf oktober 1830 zeer onrustig in Twente en is er veel desertie. Vooral de lotingen voor de schutterij wekken ontevredenheid. Haarden van verzet zijn naast Oldenzaal en Haaksbergen ook Tubbergen en Ootmarsum. In Oldenzaal wordt omstreeks 28 en 29 december een grote vergadering van onwillige schutters gehouden. Uit de regio komen 450 tot 500 deelnemers opdagen. Er wordt gezongen, gedronken en geschoten. De spanning culmineert in Haaksbergen. Door schutters uit die plaats en uit Oldenzaal wordt een reeks baldadigheden gepleegd. In heel roerig Twente is een gevaarlijke hoeveelheid wapens onder de opstandelingen aanwezig. In januari grijpt de overheid krachtig in. Een legermacht van 950 man is nodig om de onrust en desertie te bedwingen. Dat gebeurt – naast de al genoemde plaatsen – ook in Raalte, Varse, Weerselo, Borne, Denekamp, Hengelo, Lonneker en Losser. Al die plaatsen zijn in overgrote meerderheid katholiek. De repressie is effectief en tot grootschalige strijd komt het niet. Daarvoor zorgt de inkwartiering op 441 (of misschien wel meer dan 645) adressen.

Tot grote schutters- of belastingonlusten komt het in de Achterhoek voor 1830/1831 niet. Mogelijk is dat het gevolg

De slag bij Boutersem, 12 augustus 1831, gedurende de Tiendaagse Veldtocht (Nicolaas Pieneman, 1833, olieverf op doek, Schilderijencollectie Rijksmuseum Amsterdam) [bron: <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/previous:next/&p=1&j=12&o=0&st=Tiendaagse+veldtocht&sc=%28cql.serverChoice+all+Tiendaagse++AND+veldtocht%29>]

van iets minder grote katholieke meerderheden in de dorpen en steden aldaar. Maar evenals in Twente is er in de Achterhoek ten tijde van de Belgische Revolutie nogal wat dienstweigering en desertie.

Op 15 november 1830 marcheerden 91 schutters uit Eibergen weg; 18 opgeroepen waren niet op komen draven, bij 13 van hen wordt *onwil* als oorzaak genoemd. Ook in Lichtenvoorde was het mis. Op 24 december kregen de belanghebbende burgemeesters bericht, dat "de Heere Luitenant Generaal commandant van het 2e groot militair commando" van de gouverneur het verzoek ontvangen had, om, indien wenselijk, 30 tot 40 cavaleristen op de onwillige inwoners van Eibergen en Lichtenvoorde af te sturen. Op 29 december wordt jonkheer Van Rappard, lid van de Provinciale Staten eropaf gestuurd. Het blijkt niet te helpen. Op 14 januari wordt er een detachement van 200 man naar Lichtenvoorde gestuurd. Met inkwartiering hoopt men de bewoners te intimideren.

Dat het ook hier om geconcentreerd verzet van katholieke gemeenschappen gaat, kan men illustreren aan de hand van de gebeurtenissen in Eibergen. In januari en februari blijken er van de 14 onwillige schutters 8 uit Beltrum te komen. (Beltrum telt in het jaar 1809 op 1724 inwoners wel 1659 katholieken. In Eibergen waren de verhoudingen heel anders: daar waren in totaal 1912 inwoners, waarvan een minderheid, 569 personen, katholieken.)

Het Rivierenland is tot de Belgische Revolutie een 'oase van rust'. In Driel, een centrum in de Bommelerwaard, komen 30 van de 45 schutters niet opdagen. Ook in Hedel en Ammerzoden is het mis. Soms blijken de gezochte vogels gevlogen: in Beuningen en Ewijk blijken alle onwillige schutters naar het Zuiden (de omgeving van Mook) te zijn vertrokken. Van de 639 schutterdienstplichtigen werden er 426 gehoord om een *proces verbaal* aan de broek te krijgen. Dit gebied is evenals Twente en Zeeuws-Vlaanderen, katholiek, arm en geïsoleerd. Zonder meer speelde de katholieke geestelijkheid een belangrijke rol op de achtergrond.

Noord-Brabant was een zeer rustige regio in 1830/1831. Toch dreigden Boxmeer, Eindhoven en Helmond even toe te vallen aan de opstandelingen. Er waren ook wat onbetekende ongeregeldeheden in Heusden, Oss, Ravenstein, Helmond, Nuenen en Waalwijk. Vele boeren weigerden tienden te betalen. Dat Brabant niet naar de Belgische Opstand overliep, heeft ongetwijfeld te maken met de aanwezigheid van 87.000 man Noord-Nederlandse militairen eind 1830. Ook had men alle 'volksbijeekkomsten' (zoals jaarmarkten) opgeschort. In Noord-Brabant treffen we nog altijd 800 man aan, die in de laatste maanden van 1830 de brui aan de dienst gaven.

In het najaar van 1830 lijkt het in het hertogdom Limburg rustig te blijven. Er wordt wel aangedrongen op de uitvoering van werkverschaffingsprojecten als de aanleg van de

18

Tafereel uit de Tiendaagse Veldtocht tegen de in opstand gekomen Belgen, augustus 1831 (Wouter Verschuur, 1835, olieverf op doek, Schilderijencollectie Rijksmuseum Amsterdam) [bron: <http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/RIJK01:SK-C-541>]

weg Venlo-Maastricht om zo de rust onder de arbeidersbevolking te handhaven. In Roermond en Sittard constateert het provinciebestuur in het begin niet meer dan een paar oproerige leuzen op huizen. Op 20 september 1830 bericht de gouverneur: "de openbare belastingen worden voortdurend nauwkeurig betaald".

In de maand oktober 1830 raakt echter toch heel Limburg in opstand en de kleinere steden moeten worden ontruimd. Op 9 november wordt Roermond door de opstandelingen bezet. Op Maastricht na is dan heel Limburg voor het Noorden verloren, in feite zonder slag of stoot.

Aanvankelijk is ook Zeeuws-Vlaanderen een zeer rustig gebied. In 1830/31 treden echter hoge desertiecijfers voor schutterij en leger op: 510 man weigeren dienst, doorgaans katholieken, gestimuleerd door de geestelijkheid. Dit zeer tot ongenoegen van de protestantse bevolking. Zo worden "voor het Zuiden petitieën ronddragende geestelijken" omschreven als een "een vuig en evenals de katuilen alle licht schuwend priesterdom, verschrikt door de alom verspreid wordende verlichting en beschaving".

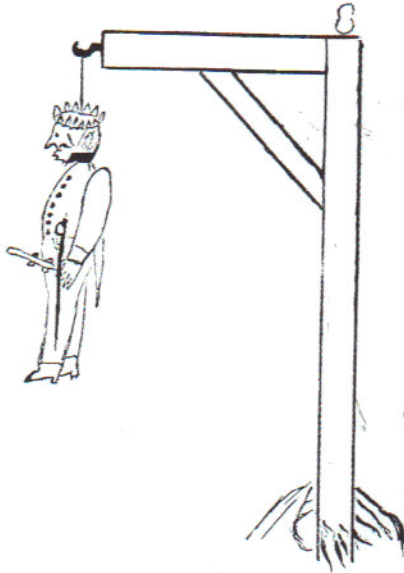
Sociale onrust in Vlaanderen en Wallonië

In 1813 barstte in Noord-Nederland het verzet los tegen de door de Fransen opgelegde dienstplicht en belastingen. Als iets uit het voorgaande duidelijk is geworden, dan is het wel dat in katholieke streken van het Noorden veel verzet tegen juist dienstplicht bestond en bleef bestaan. In het Zuiden was het die andere bron van verzet, de strijd tegen belastingen, die een grote rol speelde in het volksverzet tegen Willems staat.

Men zou kunnen stellen dat de groei van de industrialisatie in België is af te lezen aan de in de vroege negentiende eeuw optredende sociale onrust. Daarbij is er zeker een relatie tussen hongeroproeren en arbeidsonrust. Zowel in 1816/1817 als in 1829/1830 komen er in Brussel, Gent en Luik, samen met de aanzienlijke arbeidsongeregeldheden, forse hongeronlusten voor, vooral in de jaren 1816/1817 en 1829/1830.

Er is in het Zuiden echter ook veel antifiscaal verzet ten tijde van Willems Verenigd Koninkrijk. Protesten tegen vooral de belasting op geslacht vlees en meel voor brood komen opvallend vaak voor, ook in pamfletten, spotprenten en petitieën. Tot uitbarstingen van 'sociaal protest' tegen deze belastingen komt het op het platteland in 1823 en in 1830, alsook in de steden

waar de *mouture* een stadsheffing geworden is. Willems regering was bang voor een overslageffect in 1823 toen zij in de onrustigste gebieden de kantons Aarlen (Arlon) en Bouillon en het groothertogdom het leger inschakelde. Een relatie tussen antifiscaal protest en de andere vormen van sociaal conflict is zeker te vinden in het jaar 1830, vooral in Brussel en Luik. Ten einde de bevolking 'tot rede' te brengen, schaft men in deze steden de belasting op het meel af.

Willem I aan de galg, karikatuur uit 1830
(origineel: Nationaal Archief, Den Haag)

Besluit

Met het voorgaande heb ik een essentiële kanttekening willen maken bij de scheiding van Noord en Zuid. Namelijk dat die scheiding niet alleen of hoofdzakelijk gezien dient te worden als een gevolg van onoverbrugbare tegenstellingen die in het revolutiejaar 1830 zichtbaar werden en onomkeerbaar tot de afscheiding van het Zuiden leidden.

Het lijkt er veeleer op, dat Willems Verenigd Koninkrijk zowel in Noord als in Zuid aanzienlijke haarden van verzet kende tegen de centraliseringstendities die zowel in Noord als Zuid optraden. Centraliseringstendities die echter vooral in het Zuiden meer dan de spreekwoordelijke druppel vormden die de emmer deed overlopen. Het verzet tegen belastingen en dienstplicht met een godsdienstige achtergrond riep echter ook in het Noorden de tegenstellingen op die de later ten onrechte aangenomen hechtheid van de grenzen van de nieuwe natie dubieus maakt. Niet alleen die van Noord en Zuid samen, maar ook die van het Noorden op zichzelf beschouwd.

Meer en met name over de onlusten in het Zuiden, over het voorgaande (met uitvoerige bronvermelding) vindt u in de door mij in 1981 geredigeerde bundel *Autoriteit en Strijd – Elf bijdragen tot de geschiedenis van collectief verzet in de Nederlanden, met name in de eerste helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1981).

Kom skakel in

Terwijl ik met deze column bezig ben, tap ik gezellige muziek uit mijn pc. Met muziek maak ik mijn beste columns. De muziek komt uit Zuid-Afrika. De taal van de presentator is Afrikaans. Het is verbazingwekkend hoe gemakkelijk ik dat versta. Even wennen, maar dan gaat het prima. Er wordt hier in Nederland nog wel eens getwijfeld aan de kracht van het Afrikaans. Het zou aan het verdwijnen zijn. Luister eens naar Radio Tafelberg (www.radiotafelberg.co.cc) of Uitsaaines (www.uitsaaines.co.za) of naar een van de 23 andere Afrikaanstalige stations en je weet dat het Afrikaans nog springlevend is. En de Afrikaanstalige muziek is het beluisteren waard.

De muziek van Radio Tafelberg is leuk. Die wijkt niet af van de muziek die je op onze Nederlandse en Vlaamse radiostations hoort. "Jy is myn leven", zingt een artiest. Het lijkt allemaal een beetje op Vader Abraham, Marco Borsato of Nick en Simon. Jawel, ik heb er verstand van! Vrolijke muziek die je op verjaardagen en bruiloften hoort. Zelf heb ik graag Radio Tafelberg – "In die gemeenskap, Vir die gemeenskap" – op staan.

Als ik naar een radiostation als Uitsaaines luister, hoor ik bijvoorbeeld Amanda Strydom met "Ek het gedroom jy het opgestaan uit jou dood en aan my deur kom klop soos altyd met blomme, wyn en brood" en Jaco van Staden met "wat as een van die land se beste stemme beskryf is, het grootgeword in 'n hegte musikale familie". Ook luister ik naar Jakkie Louw, geboren op 20 mei 1979 te Oudtshoorn, 'n Suid-Afrikaanse sanger en liedjieskrywer. Hij is bekend met treffers als *Drie Pikke-wyne* en *Bamboesbos*, zo lees ik op de *webwerf* van Uitsaaines. En "Steve Hofmeyr het natuurlik geen bekendstelling nodig op Uitsaaines nie, ons is seker daarvan dat al ons luisteraars presies weet wie hy is, wat hy doen, [...] en dan; die eintlike rede waarom ons hom almal ken, natuurlik, vir sy musiek!" Maar ik heb nog nooit van deze Hofmeyr gehoord!

Eigenlijk raar, bedenk ik me nu, dat je hier op onze eigen Nederlandstalige radiostations nooit iets hoort van de Zuid-Afrikaanse popmuziek. Waarom, eigenlijk? Die Zuid-Afrikaanse zangers en zangeressen horen wel degelijk bij de Nederlandstalige popcultuur. Dus Hilversum, dus VRT in Brussel, draai ook eens wat Afrikaans!

Dick Wortel

